

1988 - Torsång - mer än 700 år

av Thorild Ahlund

.. detta brev innehåll skall vara känt för alla, att vi hava lämnat till vår systerson Nicolaus Christineson en åttondel i kopparberget, kallat Tiskasjöberg, i Torsångs socken..."

Så lyder i översättning en mening i biskop Peter Elofssons bytesbrev, daterat den 16 juni 1288. Detta är det äldsta kända dokumentet där Torsång nämns, men socknen är äldre än så. (Ordet "socken" har släktskap med "söka" och betyder den bygd, från vilken människorna sökte sig till samma kyrka) . Men flera årtusenden före den tid, då de första kristna missionärerna kom till trakterna runt Runn, bodde våra förfäder här och försörjde sig på jakt och fiske, senare också av jordbruk.

Att genom århundradena försöka tränga sig bakåt i tiden i Torsångs historia är ett spännande men mycket vanskligt företag. Ju längre vi avlägsnar oss från vår egen tid, ju osäkrare och diffusare blir bilden. Att försöka skapa en översiktsbild av hur Torsång har sett ut under olika århundraden och i vilket förhållande bygden och dess invånare stått till angränsande trakter blir en rekonstruktion som för de äldsta tiderna med spröda ben stöder sig på enskilda fakta och ibland måste söka hjälp i jämförelser med andra orter. Trots dessa avskräckande förutsättningar känns det lockande att söka ge en bild av hur Torsång uppstod och utvecklades.

Att det var något alldeles särskilt med just denna bygd avslöjar redan namnet Torsång, som under olika tider skrivits på skilda sätt: Thorsang, Thorsanger, Thorsanghor, Thorsånger. Sammansättningen med det fornnordiska -angr = vik kan ange läget vid en vik av sjön Runn. Mer troligt är att det fornnordiska namnet varit Thorsvanger men att v senare fallit bort. Det fornnordiska -vangr (vång) betydde en öppen plats, gärde, område, och skulle i sammansättningen med gudanamnet Tor ange den gamla kult- och tingsplatsen, där senare också kyrkan byggdes. Dalarnas nu äldsta kyrka fick därmed på "det smala, flacka näset mellan Lillälven och Prästtjärnen en utomordentligt strategisk placering för övervakning och kontroll av kommunikationerna vattenledes med hela landskapsdelen norr därom".

Trakten rymmer ett stort antal fasta fornlämningar såsom gravfält, högar, offerkast, fångstgropar och slaggförekomster från primitiv järnframställning. Dessa är företrädesvis från yngre järnålder och vikingatid. Torsång utgör den fornlämningsrikaste bygden i hela länet och är därmed "ett av nyckelområdena vad gäller förståelsen för det forntida och medeltida samhällets framväxt". (Plansektionens lägesrapport 1978).

Sahlstedt talar 1743 i sitt Minnes-Döme om Torsångs "utgamla kyrka" och Abraham Hölphers har vid sin berömda resa år 1757 hört de äldre berätta att Torsång "är äldsta socknen här i nejden" vars kyrka tillsammans med Nås och Als kyrkor "fordom blivit kallade häradskyrkor". Dalarna var förr indelat i tredingar och inte som i t ex Uppland i hundraden. I Ynglingasagan och Gutasagan omtalas att varje treding blotade för sig. Om det finns ett samband mellan dessa fakta, kan man åtminstone göra ett antagande att Dalarnas tre äldsta hedniska offerplatser låg i Torsång, Ål och Nås. Då landskapet kristnades uppfördes på de gamla kultplatserna den nya religionens hus. Från vilket håll missionärerna kom till Dalarna vet vi inte. Det är dock icke självklart att de kom via Uppland.

Det stora och unika fyndet av stenyxor från Tyllahagen tyder på att trakten tidigt varit bebyggd och haft goda förbindelser med andra bygder. I Sverresagan från 1170-talet utpekas också Dalälven och Runn som vanliga och naturliga färdvägar. Samma saga betecknar Jämbäraland som hedniskt vilket är märkligt eftersom riksblotet upphörde och det gamla avgudatemplet i Uppsala jämnades med marken redan på 1080-talet. Vi får förmoda att kampen under 1100-talet stått hård mellan den gamla och den nya religionen. Kristendomen avgick dock med segern och för att befästa dess ställning och göra slut på gamla offertraditioner byggdes det kristna templet just på den gamla kultplatsen.

Vi vet inte exakt när Torsångs kyrka byggdes, men med en viss grad av säkerhet kan man ange de sista årtiondena av 1200-talet eller de första årtiondena av 1300-talet. Innan man kunde kalla hit biskopen för kyrkoinvigningen måste också först prästgård byggas och jord sammanskjutas till ett prästbol, d v s så mycket jord och skog avsättas, att prästen därav skulle kunna få sin näring, och resurser fanns för kyrkans framtida underhåll. Det bosättningsområde, vars invånare sökte sig till denna kyrka och med tiden gav tionde och peterspenning dit, kom att bilda Torsångs socken. Det har av flera forskare framhållits att detta område icke är en nybildning utan i stort sett kan ha omfattat samma bygd som i äldre tid utgjort en enhet för kult och rättsväsen.

Socken hade förr en stor utsträckning upp emot Sundborns- och Svärdsjöskogarna och innefattade också hela Kopparberget, som var skattskyldigt under Torsång. Fastän medeltida kyrkobyggen finns, dröjde det ända tills år 1554 innan Kopparberget avsöndrades som egen socken. På 1480-talet träffades överenskommelse om gränsdragning mot Skomsarby fjärding som gjorde anspråk på fiskerätt i Ösjön och Runn. Då bildades den underliga gräns som följer landsvägen mellan Torsång och Ornäs, varvid byn Uvberget väster om vägen räknas till Tuna och Storsten öster om vägen till Torsång. Som en underlighet i detta sammanhang kan omnämnas byn Tyllsnäs mitt på Tunaslätten, som alltid hört till Torsång, men varit omgiven av byar liggande i Stora Tuna. En blick på kartan visar dock att Tyllsnäs vattenvägen ej har så långt till Torsångs kyrka. Byarna Kårtylla och Milsbo avsöndrades från Stora Tuna i relativt sen tid och lades till Torsång för att öka den ekonomiska skattekraften. År 1952 inkorporerades Torsång i Stora Tuna kommun samtidigt som de nordligaste byarna Liljan, Norsbo och Hinsnoret fördes till Falun. Den kyrkliga församlingen finns dock ännu kvar som en självständig enhet även om vid sista pastoratsregleringen kyrkoherdebefattningen indrogs och lades under Stora Tuna.

Under medeltiden använde man främst fynd av myrmalm som råmateriel för metallframställning. Dessa fyndigheter började dock sina och kunde i längden ej konkurrera med malmen från de allt mer viktiga gruvorna, där berget bröts genom tillmakning. Gustav Vasas behov av ädel metall för att kunna göra sig kvitt den stora skulden till Liibeck gick också ut över Torsång. En del kyrksilver och en kyrkklocka blev fogdarnas rov. Samtidigt ökades kopparbrytningen i Falun, vilket gav Torsång ett ekonomiskt uppsving eftersom flera torsångsbor ägde andelar i gruvan. Denna uppgång blev ännu mer markant under 30-åriga krigets tid under första hälften av 1600-talet. Den ekonomiska storhetstid för Falubygden och delar av Bergslagen som märkligt nog var en följd av de förödande krigen gav bergsmännen och ägare av gruvdelar stora förmögenheter. Genom donationer och gåvor till kyrkan kunde dessa också komma allmänheten till glädje. Det är därför under just denna tid, på 1620- och 1630-talen, som t ex Peter Kruse i Ornäs till Torsångs kyrka kunde skänka den första orgeln och det altarskåp, som nu har sin plats i kyrkans sidkor, det nu s k Krusebjörnska gravkoret.

De första årtiondena av 1600-talet är också intressanta ur en annan synpunkt. De ökade internationella kontakterna, främst med Tyskland, som följde det krigiska engagemanget, verkade också pådrivande på det kyrkliga reformarbetet. Den evangelisklutherska lärans särart stärktes. Trots att reformationen, åtminstone på papperet, skulle genomföras enligt den berömda riksdagen i Västerås 1527, dröjde det nästan ett hundra årinnan man hade genomfört reformerna och avskaffat de mest framträdande katolska särdragen. Religiösa vidskepligheter satt djupt i folksinnet och var för prästerna svåra att utrota. Det är därför som många kyrkor under början av 1600-talet genomgår stora förändringar. I Torsångs kyrka revs först nu det gamla medeltida stenaltaret och ersattes med ett nytt av trä. Det är mycket antagligt att det gamla altaret också haft en relikgömma med ett ben från något helgon som skulle ha haft undergörande kraft. Eftersom förkunnelsen och bibelkunskapen är viktig i den lutherska kyrkan, uppstod också behovet av en plats för prästen att kunna hålla sina predikningar ifrån. Det är därför tidstypiskt att den konstnärligt värdefulla predikstolen i Torsångs kyrka bär årtalet 1624.

Den tillmakningsmetod som användes i gruvorna fordrade mängder av ved och timmer. Invånarna inom ett par mils avstånd från Falun hade skatteplikt att göra vissa körslor för gruvan, vattenuppfordring, ved- och koltransporter. Också torsångsbönderna ålades dessa göromålmen klagade ofta på grund av det stora avståndet. Tillgången på skog

började också minska och redan under 1600-talet bildas bolag för avverkning i Västerdalarna, varifrån timret flottades nerför Dalälven. Vid Torsång stoppades timret av en bom över älvfåran och togs om hand. En del kolades och en del högs upp varefter det lastades på pråmar, skutor eller flottor för att genom Lillälven tas upp i Runn och transporteras in till Falun. Med flottningen uppstod den näring som under 300 år skulle bli väsentlig för torsångsborna. Under 1800-talet tillkom också de sågverk runt Runn som genom timmerflottningen erhöll sin råvara. Vid skiljeställena sorterades timret för att sedan transporteras till rätt adressat. Ett minnesmärke över denna viktiga epok har rests i Torsång.

År 1860 byggdes de två flottbroar över Dalälven och Lillälven, varav den förstnämnda var i bruk ända till år 1971. Den färja som före broarnas tid ombesörjde kommunikationerna över älvarna finns ännu kvar och ägs av Hembygdsföreningen. Den roddes för hand och är så stor att den kunde ta en hästskjuts.

1748 omtalas för första gången skolundervisning i Torsång. Läraren hette Sune Dahl och han hade 30 elever i "Scholan vid kyrkan". 1766 startades en skola i Milsbo. Vid denna tid var höstterminen endast 3-4 veckor, vårterminen 10 veckor. År 1775 hölls examen med 64 elever, av vilka dock 6 ej klarade de olika proven. Tylla fick egen skolundervisning 1818, Sunnanö 1847 och Viken 1849. Särskilda skolhus byggdes dock först på 1860-talet.

Undervisningen meddelades i kortare perioder, då byskolorna hade delvis gemensam lärare som ambulerade mellan de olika byarna. Senare byggdes också skolor i Kårtylla och Dalvik. Från och med 1814 förenades lärartjänsten vid Kyrskolan med klockar- och organistsysslan. Till dessa sysslor lades 1817 uppdraget att vaccinera och åderlåta. Klockaren blev också sockenskrivare och fick därmed förrätta en mängd inkasso- och betalningsuppdrag. Omkring sekelskiftet 1900 blev han också postmästare.

Vid 1800-talets mitt kom också till Torsång de nya andliga strömningar som markerade en ny tids inbrytande. Liberala ideer hade börjat spridas och sockenprästen kunde ej längre lika starkt hävda enheten mellan det världsiga och det kyrkliga. I en rapport inför ett prästmöte 1878 måste torsångsprästen notera att "här smyger kolportörer omkring och sprider irrläror och tvedräkt". Bönhus och kapell byggdes och små församlingar sökte sig till dessa som sitt andliga hemvist.

Ur samma slags ideella grogrund växte också nykterhetsrörelsen fram. I Torsång bildades IOGT-logen Barbro. Under årtiondena före första världskriget bedrevs här en mycket omfattande verksamhet med studier och teaterframträdanden.

Den fosterländska känslan har då och då genom tiderna tagit sig starkare uttryck. En yttring därav är den minnessten över Gustav Vasa som restes 1905. En av initiativtagarna var den kunnige ciceronen på Ornässtugan, korpralen Jon Blom. År 1928 bildades Torsångs Hembygdsförening. Dess första stadga inleds med följande målsättning: "Föreningens uppgift är att verka för att kärleken till hembygden höjes och kunskapen därom vidgas..."

1952 kunde den vackert belägna Hembygdsgården invigas. Med sina ung. 800 medlemmar, dvs så gott som samtliga vuxna torsångsbor, är Torsångs Hembygdsförening i dag byggdens i särklass största organisation. Livlig verksamhet visar också Torsångs Idrottsförening. Folkdanslag, studiecirkel, bystugeföreningar m m, hjälper människorna att samlas i kulturella aktiviteter. Torsångs Kyrkokör bildades år 1901 och har sedan dess utgjort en viktig faktor i bygdens musikaliska liv.

Berömda och framstående fiolspelmän var Hans Andersson (1806-1884) och Hans Haglöf (1821-1893), båda från Tronsjö. Hans Haglöf förde anteckningar om sitt musicerande och har noterat att han spelat på

424 bröllop och 126.3 danser. Hans son Gustav Haglöf (1849-1938) kunde förutom fiol även spela klarinett. Efter Hans Andersson finns en mängd polskor upptecknade och efter Hans Haglöf polskor, valser och brudmarscher. Vid seklets början blev mässingsorkestrar populära och det under de sista årtiondena nyvaknade intresset för folkmusik har

resulterat i spelmansgrupper med fioler och nyckelharpor.

Utöver den tidigare nämnda flottningen har arbetstillfällena givits i ett mejeri, en rullgardinsfabrik, verkstäder för tillverkning av fiskeredskap, ryggsäckar, handskar och elutrustning samt naturligtvis inom jordbruksnäringen, som tidigare givit större delen av befolkningen dess uppehälle.

Som gåvor till Torsångs hembygdsförening har överlämnats:

Dragsele för oxen eller ko från Otto Samuelssons dödsbo, Sunnanö.

3 fotoalbum samt fotografier av Milsbo by genom Albert Eriksson.

Diverse gamla handlingar av Gösta Jansson, Borlänge.

Sockerskrin av Karin Pihlqvist, Sollentuna.

Träspark av Maj-Britt Andersson, Tylla.

Fotoalbum av Harald Eberhard.

Fotografier av Lars Lindström, Sunnanö.

Årder med skaklar, Haksläde, bakspade och kavlar, träspadar, kolfat, förvaringsskrin, mjölsikt, skottkärra, handmangel, mangeldon från Helmer Bhys dödsbo i Ornäs.

Skidor av Jan-Erik Lindström, Sunnanö.

Plog, rist och harvar från Åkergården i Tylla.

Fotografier av Vilma Holmström.

Bandvävstol av Ellen och Nils Pettersson, Falun.

Fotografier av Peter Cederberg, Trutenbo.

Tvättbräda av Inga-Lisa Andersson, Kårtylla.

TORSÅNGS HEMBYGDSFÖRENING

Verksamhetsberättelse för åren 1987

Styrelsen har bestått av: Thorild Ahlund, ordförande och kassör, Sven Lindkvist, vice ordf, Tore Nilsson, sekreterare, Pär Nilsson, intendent, Märta Jemberg, stugvärdinna, Åke Herrdin, Tage Pettersson, Lars Sundberg och Irene Eriksson.

Föreningens medlemsantal uppgår till drygt 800 personer. Styrelsen var samlad till 8 sammanträden och ett stort antal arbetskvällar samt arbeten i kommittéer för sommarkvällsunderhållning, fotoinsamling, julmarknad, julkärveförsäljning, valborgsmässofirande. En stor arbetsinsats har gjorts av många medlemmar för renovering av ångbåtsbryggan.

Som ett resultat av uppropet till medlemmarna om att skriva ner egna upplevelser och minnen trycktes som årsblad 1987 bidrag av Adele Sporre, Ruth Larsson och Gösta Jansson. Vid årsskiftet utgavs almanacka 1988 med reproduktioner av gamla fotografier.

Valborgsmässofirande, och midsommarfirande samt friluftsgudstjänst i Viken hölls i traditionella former. En uppskattad bussresa gjordes till Skärplinge, Leufsta bruk och Uppsala. Den äldsta delen av Torsångsfilmen har visats. Gärdesgården runt Hembygdsgården och Mjölmarstugans tak har renoverats. Två informationstavlor om bygdens industrier och företag har uppsatts.